

A census regius bevezetése, illetve felújítása szabad királyi városainkban a XVIII. század második felében

Az 1764—65. évi országgyűlésen benyújtott sérelmekhez csatolt városi panaszok között első helyen szerepel Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Szeben, Nagybánya, Debrecen, Szatmár és Késmárk városok panasza a rájuk kivetett királyi adó, a census regius miatt. A városok tiltakoznak az új adó bevezetése ellen; kérik régi szabadságuk elismerését. A városoknak ez a panasza

¹⁹ Lásd *M. Gerbert*: De Cantu et Musica Sacra (San Blasien. 1774). Tom. II. T. XXXII-Ex Cod. San Blas.

²⁰ Lásd *M. Gerbert*: Scriptorum ecclesiastici de musica sacra potissimum (San Blasien. 1784). Tom. I. 303a.

²¹ *W. Bachmann*: Die Anfänge des Streichinstrumentespiels (Leipzig. 1966). *Drehleier* c. fejezete.

²² I. m. 122. sk. 1.

²³ Az organum az európai többszólamúság legelső formája. Eleinte a dallam (cantus firmus) és egy kísérő-szólam „oldalmozgását” jelentette, amellyel szemben többek közt Hucbaldus az ősi párhuzamos (kvart-kvint-építkezésű) énekmódot szorgalmazza, de fennmaradt egy — valószínűleg népiesebb — módszer is: a hosszan kitartott basszushang feletti dallamok gyakorlata, mely a XIV. századig kimutatható és Johannes de Muris organum néven említi. Lásd Szabolcsi-Tóth zenei lexikonának (Bpest. 1931. 2. kiad. 1965) *Organum* címszavát.

fényt vet a XVIII. század második felének jelentős politikai harcaira, mely az udvar és a városok között az új királyi adó bevezetése, illetve felújítása körül folyt.¹

A városoktól szedett census regius, vagy census annualis a rendkívüli adókkal együtt Mohács előtt a király évi rendes jövedelmeihez tartozott. Zsigmond és Mátyás alatt a városoktól szedett census jelentősen járult hozzá a királyi jövedelmekhez.² A census a király legfőbb földesúri hatóságának elismerése fejében nemcsak a szabad királyi, hanem a kamarabirtokokon épült városok is fizették. A rendkívüli adók (census extraordinarius) előtérbekerülésével a városok a rendes census fizetését elhagyták. Az 1535 : 34. tc. szerint a városok a Lajos halála óta elmulasztott censust újra fizetni tartoznak.³ Azok a kísérletek, hogy városokat, vagy azokhoz tartozó falvakat a portális adórendszerbe vonjanak, nem jártak sikerrel.⁴

A városok által fizetett census összege nem tett ki sokat, ezért a királyok ajándékokat, különböző díjakat követeltek tőlük. Ezeket I. Ferdinánd census (taxa) extraordinarius cím alatt foglalta össze. A rendkívüli taxa évi összegét a kamara állapította meg olyan években, amikor országgyűlést tartottak. A XVI. század végére ez a rendkívüli taxa, mely lényegesen nagyobb volt, elnyelte a már csak másodsorban szereplő korábbi rendes censust.⁵ 1614-ben jelenti a pozsonyi kamara, hogy a censust már csak két város, Nagyszombat és Szokolca, fizeti.⁶ Az 1715:

¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHA) Ungarische Akten. Comitialia. Fasc. 408. (1764) fol. 103—108/v.

² *Acsády Ignác* (Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt, Bpest 1888. 113—114. l.) szerint az 1494—95. évi számadásokban 8—9000 ft-ra hanyatlott a városok rendes és rendkívüli adója:

Eperjes	300— 350 ft
Bártfa	350— 300 ft
Székesfehérvár	400— 700 ft
Esztergom	350— 300 ft
Buda	2800—2500 ft
Pest	2000—2000 ft
Sopron	300— 300 ft
Pozsony	500— 750 ft
Kolozsvár	1000—1000 ft
Torda	600 ft
Nagybánya	800 ft
Lőcse	300 ft

³ *Acsády*: i. m. 117—118. l.

Az 1535: 34. törvénycikk elrendelte a census újbóli fizetését:

Pozsony, Sopron	400— 440 ft
Nagyszombat	200 ft
Szokolca	100 ft
7 bányaváros	1000 ft
Kassa	400 ft
Bártfa, Lőcse	300— 300 ft
Kisszeben	75 ft

⁴ Ezt említi *Juhász Lajos*: A porta története 1526—1648 (Századok, 1936) 510. l. — *Acsády*: i. m. 115—116. l.: a városok nem a portális összeírás keretében adóztak; megvolt a saját adórendszerük. A város egy fix összeget fizetett, melyet a városi közigazgatás vetett ki a lakosokra. Adótételüket nem maguk, vagy a rendek szabták meg, hanem kizárólag a király. Teljes szabadságuk a városon belüli kivetésben volt.

⁵ *Acsády*: i. m. 118—119. l. szerint a census nem is állami adó, hanem inkább magánjogi jellegű. „Amint a rovás a jobbágyoknál a régi direct adót, a lucrum cameraet, úgy a városoknál a taxa a régi városi adót, a rendes censust, lassanként absorbeálta, magába szivta fel, s rendkívüli jellegéből kivetkőzve, nemcsak felülkerekedett, hanem tulajdonképpen egyedüli városi adóvá alakult.” — *Acsády* álláspontját ismétli: *Baráth Tibor*: A magyar állam adóügye 1605—1648 (Századok, 1929—30) 624. és 647. oldalakon.

⁶ *Baráth Tibor*: i. m. 647. l. 94. lábjegyzet. 1614. nov. 24-i rendeletéről van szó. Nagyszombat és Szokolca mellett van ugyan még valami Pozsony és Trencsén városokra vonatkozólag; „sed obscure adeo, ut vix certi quid elici queat”. Baráth Tibor tesz említést arról, hogy a census regiust később feleleveníteni törekedtek.

8. tc., mely a *contributio* bevezetéséről rendelkezik, világos helyzetet teremtett a városi adórendszerben, mivel értelemszerűen megszüntette a városoktól korábban szedett királyi *censust*. Ennek ellenére találkozunk 1739-ben III. Károly rendeletével, mely szerint Késmárk és a többi, szabad királyi város *census regius*t tartozik fizetni, mivel a „királytól, mint földesuruktól kiváltságokat és haszonélvezeteket kaptak”.⁷

Ilyen előzmények után jött el az 1749-es év, a birodalom területén az általános reformok éve. Az újonnan felmért kamarai jövedelmek közül ismét napirendre került a városok által nem fizetett, a kamara által elfelejtett *census regius*. 1749. augusztus 26-án az udvari kamara leíratot intézett a pozsonyi kamarához: van-e a kamarai akták között olyan, mely a szabad királyi városok évi *census*-fizetését szabályozza. A leírat arra a korábban is ismert tételre hivatkozik, mely szerint a városok királyi jószágok (*peculia regia*), ahol a király a földesúr. A városoktól követelendő *census* tehát mint *census terrestrialis* tekintendő.⁸ Az udvari kamarának ez a rendelete mely a *census regius* újbóli bevezetését célozta, a tárgyalások olyan sorozatát indította el, mely Mária Terézia egész uralkodásán végighúzódik.

Az 1749. augusztus 26-i rendeletre a *causarum regalium* directortól még az év novemberében érkezett válasz.⁹ mely Bécsben 1750. március 12-én került iktatásra. A benne foglalt érvelés annyira jellemző a kormányziszervek magatartására, hogy több teret szentelünk neki. A *causarum regalium* director válasza három részre tagolódik: a városok mellett szóló érvek, a *census regius* bevezetése mellett szóló érvek és javaslat a városoknak *census regius* fizetésére való rábírására. A *causarum regalium* director szerint a *census regius* bevezetése ellen, a városok mellett szóló érvek:

a) A városok privilégiumait és szabadságait elismerték; ezek érvényben vannak, amennyiben az ország törvényeinek ellent nem mondanak.

b) Az 1649: 15. tc. szerint nemesi előjogokat élveznek.

c) Egyes városok sohasem fizették, mások már századok óta abbahagyták a fizetést. A városok kiváltságai királyi diplomákban vannak lefektetve.

d) Az állandó *contributio* bevezetésével minden más fizetési kötelezettség, mely a *contributio* előtt megvolt, abban feloldódott.

e) A *census regius* „in nulla Regni Constitutione” fordul elő. A városok, mint negyedik rend, a többi rendekkel egyenlők.

f) A *census regius* nem lehet mint *lucrum camerae* felfogni (ez az udvari kamara elképzelése volt); mert a *lucrum camerae* alól a városok kivétettek. A *lucrum camerae* az 1715: 8. törvénycikkkel megszünt.

A *causarum regalium* director fentiekkel szembeállítja azokat az érveket, melyek a városok *census regius* fizetési kötelezettsége mellett szólnak:

a) A városokban a király a földesúr (1715: 36. tc.). A *Dominium Regis* az egész országra kiterjed, tehát a király a városokban kétszeresen földesúr.

b) A városok *bona coronae et peculia regia*; a királynak tehát ezekből magánbevétele lehet.

c) A városok már a *contributio* általános bevezetése előtt fizettek *contributio*t; tehát az új *contributio* bevezetése nem jelenthet felmentést a *census regius* fizetése alól.

⁷ Hofkammerarchiv (továbbiakban HKA) Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 531. Subd. I. 12/1777. aug. fol. 184—185. — Normal-Resolutiones, B. kötet, I. rész, 3—4. I. 1739. júl. 31.

⁸ HKA Hoffinanz Ungarn, Rote Nr. 819. fol. 390. 1749. aug. 26. — A leírat a városokat „bonum regni sacrae coronae”-nak is nevezi.

⁹ HKA Hoffinanz Ungarn, Rote Nr. 823. 1750. márc. 12. melléklete fol. 185—187/v. — Szevetics Jakab *causarum regalium* director javaslata. A javaslat számszerű felsorolást is tartalmaz, melyet később összegezésben hozunk. — A vélemény nem említi meg a városok mellett, a *census regius* ellen szóló érvként, hogy Lipót „per Litteras Regales” 1677. júl. 17-én a városokat „von diesem privato onere” felszabadította. — HHStA, Ungarische Akten, Comitalia, Fasc. 408. 1764 fol. 103—108/v.

d) Zsigmond óta a városok a királynak évente ajándékokat (*dona et munera*); a királynak és királynénak ebédet és vacsorát (*prandium et coena*) kötelesek adni.

e) 1595, illetve 1659 óta a városok taxával vannak megterhelve. A *contributio* bevezetésekor nem történik említés a *taxa* megszüntetéséről.

f) Nem világos — írja a *causarum regalium director* —, miért ellenkeznek az alkotmánnyal, ha a *census regius* városok által elhanyagolt fizetését újra követelnék.

A *causarum regalium director* javaslatot tesz, hogyan lehetne a városokat *census regius* fizetésére kényszeríteni. Véleménye szerint a városokkal be kell mutatni kiváltságleveleiket, hogy a fizetési kötelezettség kétséget kizáróan megállapítható legyen. Azokat a városokat, melyek eddig *census regius*t nem fizettek, kiváltságlevelük felülvizsgálásáig nem lehet *via facti* fizetésre kényszeríteni. Jogi úton a *causarum regalium director* két utat lát járhatónak:

a) A városokat, mint a király jobbágyait, uriszéki elé idézni és ott meghallgatni.

b) Mint negyedik rendet az országgyűlésen keresztül kényszeríteni a fizetésre.

A *causarum regalium director* javaslatát az udvari kamara, amint az ügyekben is igen gyakran megtörtént, évekig elfektette. Érdemi intézkedés a javaslatot követő 10—15 évben nem történt. Mindössze egy 1752-ből származó (10.), a pozsonyi kamarának és a szepesi kamarai administrationnak adott *instructio* utal arra, hogy az udvari kamara számolt a városoktól szedett *census regius*szal. Az *instructio* szerint a szabad királyi városok *censusa* és *taxái* a kamarai elnök *jurisdictio*-ja alatt állanak. *Censust* nem minden város fizet, — mondja az *instructio* —, hanem csak a királyi leiratban megadott városok. A szepesi kamarai administrationnak adott utasítás ehhez még hozzát teszi, hogy a hajdú városoknak is *census regius*t kell fizetniük.^{10a} Az *administratio* kérje be a városi kiváltságleveleket és vizsgálja felül érvényességüket. „Cél a törvényes jövedelmek törvényes úton való növelése.”

Ez a „törvényes úton” való adóemelés ellenállást váltott ki a városok részéről, mivel új adó bevezetésében — vagy felújításában — kiváltságaik megsértését látták. Több város panaszt adott be az adóemelés miatt, ami a rendek 1764—65-ös országgyűlésen benyújtott sérelmei közé is bekerült. Az országgyűlés azonban — előzetes vélemény alapján — nem tartotta a kérdést fontosnak. Az országgyűlés után, amikor a *contributio* jelentős növelését nem sikerült keresztülvinnie, a bécsi udvar fokozottabb mértékben fordul a szabad királyi városok felé. Az udvari politika indítékaira vet fényt a Rechencammer-hez 1765. október 22-én intézett leirat. E szerint a városok követeléseit — itt az udvar által a városoktól felvett kölcsönről, illetve annak kamatairól van szó — a *census regius* hátralékaiból kell leszámitani. Azokban a városokban, melyek *census regius*t eddig is fizettek, fel fogják emelni, mivel az országgyűlésen a városokra kivetett *contributio* jelentős növelését nem sikerült elérni. A leirat szerint a pozsonyi kamara a *census regius* felüggesztésére, vagy legalább is csökkentésére törekszik, mert túl nagy megterhelésnek tartja

¹⁰ HKA Hoffinanz Ungarn, Rote Nr. 833. 1752. febr. 20. fol. 47, 62—63, 116, 134/v. — Az *instructio* elrendeli a *census* hátralékok összeírását (*Officium Rationarium* által). Jövőben el kell kerülni újabb hátralékok felhalmozódását. Az *instructio* a kamara feladatává teszi, hogy a városokat újból virágzóvá tegye. A városi ügyeket a *Commissio Cameralis in Civitatensibus* hetenként egyszer tárgyalja meg. — Az *instructio* említést tesz arról, hogy tervezik több, a városoknak adott mentesség megszüntetését. Ezt a célt szolgálja a kiváltságlevelek bekérése és felülvizsgálása. A jövőben a harmincad, *census*, *taxa* mentesség adományozását meg kell fontolni.

^{10a} HKA Hoffinanz Ungarn, Rote Nr. 837. 1752. nov. 5. — fol. 39. és 114. Leirat a magyar kamarához, hajdú városokkal kapcsolatban: Az országgyűlésen felmerült a hajdú városok feletti *jurisdictio* kérdése. Mivel az ügy tisztán politikai természetű, a Helytartótanács vizsgálja meg. — A hajdú városok kamarai *jurisdictio* alatt állanak. 1702-ben 6000.— ft *censust* fizettek (*census terestralis* címén), mely összeget *Commissio* állapította meg. 1733-ban 3000.— ft-ot fizettek. Ebben az évben rendelték el összeírásukat. A *causarum regalium director* utasítja, hogy gyűjtse össze az összes, a hajdú városokat érintő iratokat; rendezze és terjessze fel azokat. A kamara jelentése szerint a városok „*pro usufructuatione*” könnyen tudnának évi 18,000 ft-ot is fizetni.

contributio és census regius egyidejű szedését.¹¹ A magyar kamara census regius-ellenes álláspontjáról fenti leiraton kívül más forrás nem tesz említést.

1769. december 23-i dátummal császári leiratot kap a magyar kamara, mely a város kiváltságleveleinek census regius fizetése céljából való felülvizsgálását rendeli el. A leirat Zsigmondra, az 1595: 38. és 1659: 94 törvénycikkekre hivatkozik, melyek a városi privilegiumoktól függetlenül census regius fizetését írják elő. A leirat szerint a census regiuszt nádori telkek után kell kivetni (telkenként 10.— forintot); valamint esetleg a városi jövedelmek után, ami után contributiot nem kell fizetni.¹² Az udvari kamara ugyanaznap kelt leirata úgy beszél az elmaradt census regiusról, mint amelyet a városoknak fizetniük kell, ha nem tudnak bizonyos határidőn belül a census alól mentesítő kiváltságlevelet felmutatni.¹³ A leiratok alapján a magyar kamara utasítást adott a szabad királyi városoknak, hogy a már kivetett és a jövőben fizetendő census regius-szal kapcsolatban adjanak információt.¹⁴ A városoktól beérkezett vélemények, kiváltságjevelek alapján a kamara 1771. október 11-i ülésén foglalkozott a városok census regius fizetésével.¹⁵ Megállapította, hogy a kivetés alapja nem a contributio alapjául is szolgáló nádori porta, hanem olyan javak legyenek, melyek contributio alá nem tartoznak (pl. a regálékból származó

¹¹ HKA Camerale Ungarn, Fasc. 18. Rote Nr. 364. 48/1765. okt. 22. fol. 1177—1178. — A városoktól korábban felvett kölcsönök (és azok kamatainak) megfizetése helyett az udvari kamara arra gondolt, hogy a tartozást egyszerűen leírják a városok — kamara által megállapított — census regius hátralékából.

¹² HKA Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 531. Subd. 1. 12/1777. aug. fol. 251—253. — Normal-Resolutiones, B. kötet, II. rész, 71—75. l. 1769. dec. 23. Bécs. — A leirathoz hozzászóltak egy 1772. febr. 15-i dátumú névtelen javaslatot a census regiusszal kapcsolatban, HKA Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 515. Subd. 1. 33/1772. febr. fol. 12—14. — HKA Hoffinanz Ungarn Rote Nr. 917. 1762. jan. 20. fol. 1968. Régen vitatott kérdés volt, hogy a census regiust mi után vessék ki. Ez több városban a tanács és a városban lakó nemesek közötti nézeteltérésekhez vezetett.

Eperjes város nemesei panaszt adtak be, mert a tanács rájuk is census regiust vet ki, „eujus nempe titulum et fundamentum, non scimus”. Az 1647: 78 törvénycikk szerint nemesek a személyi terhek alól mentesek, census regius pedig ennek tekintendő. A tanácsnak az évi 8000.— ft census regiust allodiumából és beneficiumokból (malom, italmérés, mészárszék, hetipiác, vásár, vármok, szeszfőzde, dohány-, gyertyabérlet, cigánytaxa stb.) kellene fizetni. A tanács a census regius kivetését a nemesek kizárásával, meghívásuk nélkül végezte el. Eladáskor, házvételkor, csere alkalmával is census fizetésére kötelezi őket. Megemlíti, hogy Kassa város is hasonlóan censust szed („similiter cassaverit”) a nemesektől. A census regius kivetése egyébként nem stabil; állandóan változik; nincs szabályozva, hogy mennyit és mi után vetnek ki. A nemeseknek házukon kívül nincs beneficiumuk a városban: a portio mellett a törvények szerint mást nem kötelesek fizetni.

¹³ HKA Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 511. — 109/1769. dec. Subd. 1. fol. 147/köv. — Megfontolandónak tartja a leirat, hogy mi után kell a censust fizettetni.

¹⁴ HKA Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 512. 46/1770. nov. 20. Magyar kamara jelentése.

¹⁵ HKA Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 530. Subd. 1. 41/1777. jan. fol. 6—40. — A városok harmadik csoportjával kapcsolatban: „Camera quoque haec Regia Hungarico Aulica opinioni Directorali semet conformans, relate ad has etiam 3tiae classis civitates, contrarium usum et intermissum Praesentationem haud obstare, humillime existimat. quo minus ab his quoque civitatibus census juste et proportionate adrepartiendas Auctoritate dominali desumi possit” (fol. 25/v.).

A bányavárosok Zólyom várának fizetnek (fol. 27/v.):

Körmöcbánya	195 ft	
Selmecbánya	103 ft	1/3 d
Besztercebánya	203 ft	1/3 d
Bakabánya	75 ft	
Újbánya	54 ft 58	1/3 d
Bélabánya	37 ft 50	d

Összesen: 768 ft 75 d

A kamara mérlegelte, hogy azokban a városokban, melyek eddig censust nem fizettek, azonnal kell-e azt bevezetni, vagy csak akkor, ha adósságaikat kifizették (fol. 39).

városi jövedelmek). A kamara 1771. október 11-i ülésén megállapította, hogy a városoktól beérkezett válaszokból igen hiányos képet kapott. Kiváltságleveleik és beküldött válaszaik alapján a kamara a városokat öt csoportra osztotta.

A) Első csoport azok a városok, melyek részint időben fizetik a censust, de régi hátralékaikat nem fizették meg, vagy a kincstárral szemben követeléseik vannak:

Szeben évente 83 rajnai forintot fizet; 87 évre visszamenőleg ez 7250.— forintot tesz ki. A város Ferdinándtól kapott privilegiuma szerint a „várost régi állapotában kell meghagyni”. Ez nem jelent census alóli immunitást — mondja a kamara.

Nagybánya 1696—1765 évekre nem fizetett (évente 208 rajnai forint 20 krajcár): 14,297 rft 20 kr. A város privilegiuma I. Lászlótól származik, ebben nincs szó a census regiusról.

Debrecen 1752—1765 évekre évente 400 rajnai forinttal adós (5200 rft). A Lipót-féle kiváltságlevél nem tartalmazza a census alóli kivételt. Az udvari kamara 1698. július 7-i határozata szerint évi 400.— rajnai forint censust fizet.

Lőcse 1714—1765 évekre évente 333.— rft-tal adós (17,122 rft). Tűzvész miatt a város összes kiváltságlevelei elpusztultak, csak Ferdinándtól maradt meg egy, mely a census regiusról nem intézkedik.

A városoknak ebbe az első csoportjába sorolja még a kamara Kassát, Bártfát, Eperjest és Szatmárnémetit. Ez utóbbinak csak a *lucrum camerae* alóli kiváltsága van.

B) A városok második osztályába tartoztak azok a városok, melyekre census volt kivetve, de a fizetést abbahagyták:

Pozsony város szerint a *lucrum camerae* és a census regius egy és ugyanaz. Mátyás 1464. évi oklevelére hivatkozik, mely a városnak mentességet adott a *lucrum camerae* alól. A *causarum regalium director* véleménye szerint a város érvelése nem helytálló, mert a census regius és a *lucrum camerae* nem azonos. A census később jött létre, mint amelyik időből a város privilegiuma való.

Nagyszombat város több kiváltságlevelet is bemutatott: IV. Béla 1238-ból való oklevelét, valamint II. Mátyás és Ferdinánd okleveleit. A kamara véleménye szerint egyik oklevél sem beszél kifejezetten a census regius alóli mentességről.

Szokolca nem tudott kiváltságlevelet felmutatni. Egy 1431-ből származó, kórházalapítással kapcsolatos oklevél szerint a városnak évi censusából 17 aranyat kell a kórháznak adnia. Ebből a kamara azt a következtetést vonta le, hogy a város fizetett censust.

Sopron nem mellékelte kiváltságleveleket, csak az ország törvényeire és immunitására hivatkozott.

Kapronca a nagy szegénység miatt nem fizetett censust. A régi összeget (hátralékot) nem is lehet követni rá.

A városok második csoportjába tartoztak még Kőrös, Kismarton és Ruszt.

C) A városok harmadik csoportjába sorolta a kamara azokat a városokat, melyekre census regius sohasem volt kivetve és nem is fizettek:

Székesfehérvár kiváltságlevele 1703-ból való; megerősíti a város szabadságait, de a census regius alóli mentességről nem szól.

Kőszeg 1648-ból való kiváltságlevele, mely a várost Sopron és Pozsony helyzetének megfelelő rangra emeli, a census regius-ról nem intézkedik. A város fel tudott mutatni egy 1407-ből származó oklevelet, mely szerint a város minden donumtól (így a census regius alól) is mentes. A *causarum regalium director* ebben az esetben is talált kifogást: a privilegium nem érvényes, mert kiadásakor Kőszeg nem volt még szabad királyi város.

Zágráb város 1384. évi privilegiuma szerint mentes a *victualiak* alól. 1472. és 1546. évi kiváltságlevelek szerint mentes minden *taxa*, *contributio* és más rendkívüli fizetések alól. A *causarum regalium director* szerint a census regius nem rendkívüli adó; ezért a városnak fizetnie kell. Komáromy Zsigmond, horvátországi kamarai *representans* nem tarotta jogosnak a census regius követelését a várostól, azonban a kamara a *causarum regalium director* nak adott igazat.

Győr az 1609-es kiváltságlevél szerint ki van véve a dica, census, contributio fizetése alól. A kamara ellenvetése szerint — Kőszeghez hasonlóan — a város 1609-ben még nem volt szabad királyi város, így a census regius alóli mentesség nem vonatkozhat rá.

Buda, Pest, Szeged, Esztergom arra hivatkozva, hogy eddig sem fizettek, kérték census alóli mentességüket.

Késmárk, mely korábban a Thököly-család birtoka volt, nem tagadja a census fizetését (a vár szükségleteire).

Az ebbe a — harmadik — csoportba tartozó városok, melyek eddig censust nem fizettek, arra hivatkoztak, hogy mint nemes személyek, mentesek az adó alól. A Kamara véleménye szerint a király ezeknek a városoknak is földesura; így a királyi fiscus követelése jogos és törvényes.

D) A negyedik csoportba kerültek azok a városok, melyek a censust, „pro fundatione”, családoknak fizetik:

Trencsén város censusát 1600-ban Rudolf Illésháznak adta. Özvegye iskolát és egyház alapítványt létesített az összegből. A város ezt az állapotot szeretné fenntartani.

Modor az 1637-ben kivett 800.— ft censust fizetését megszakította. A censust Pálffy Pál grófnak fizette, végvári szükségletekre.

Zólyom privilegiumot nem tudott felmutatni. Census culinaris-t fizetett a zólyomi uradalom birtokosainak, jelenleg Eszterházy István grófnak.

Korpona a zólyomi várnak fizet censust; illetve mindig engedelmesen fizetett. A kamara ezért javasolta, hogy külön királyi censust ne vessenek ki rá.

A *bányavárosok* Zólyom várának fizettek évente 768 ft 75 d-t a török becsapások megfékezésére. 1651-ben, mikor a várat Eszterházy vette meg, rászállt a census is. A bányavárosok kérték a census elengedését, mivel a bányaművelés és a királyi hasznok előmozdításán fáradoznak és földből, szőlőből származó bevételük, vagy készpénz vagyonuk nincs. Stampfer Amadeus János főbányagróf szerint, mivel a bányavárosokat felvették a szabad királyi városok közé, azokhoz hasonlóan censust kell fizetniük.

Varasd város a vár kapitányának fizetett censust. 1601-ben Erdődy Tamás kapta meg a várat, földekkal együtt. A város ugyan a statutio-nak ellentmondott, a censust mégis szerződésszerűen fizetnie kellett.

A negyedik csoport városaival kapcsolatban a causarum regalum director a census visszerelését javasolta. A kamara szerint ezek igen hosszadalmas perek lennének; ezért inkább a családoknak fizetett censust kell királyi hatalommal felemelni és a különbözetet a kincstárba bevételezni.

E) Az ötödik osztályba tartozó városok korábban fizettek ugyan censust, de fokozatosan megváltották. Ilyenek *Bazin* és *Szentgyörgy*. A kamara szerint meg kell őket hagyni jelenlegi mentességükben. Ezzel ellentétben a causarum regalum director véleménye szerint a többi városokkal egyenlő elbánás alá kell őket vonni. Az általuk fizetett váltságdíjakat vissza kell nekik adni.

Külön kell megemlíteni *Breznú- és Libetbányát*, ahol az 1650. évi privilegium szerint az összes erdők, hegyek, völgyek, folyók, putakok és minden, ami a bányákhoz és azok igazgatásához tartozik és a város területén fekszik „pro parte nostra reservata sint”. A városi erdőkben kivágott és bányaművelésre fordított fáért nem fizetnek censust.

A városok egyetlen csoportja, mellyel a kamarának a census regius fizetése miatt nem volt különös gondja, a Mária Terézia uralkodása alatt meglehetősen nagy számban szabad királyi rangra emelt városok voltak. Ezeknél ugyanis a szabad királyi rangra emelő kiváltságlevelekben már benne van a census regius fizetésének kötelezettsége, így vitára nem is volt lehetőség.

Szabadka várost 1742-ben vették ki a katonai jurisdictio alól és kebelezték be Bács megyébe, mint privilegizált mezővárost. Egyidejűleg 3000.— ft census fizetésére kötelezik. Ezt az

összeget később, — 1779-ben —, mikor szabad királyi várossá emelték, 1000.— ft-ra szállították le, hogy a 266 666 ft 40 kr váltságdíjat meg tudja fizetni.¹⁶

Komárom város nem fizetett egy összegben census, hanem kéthavonta kellett a kocsmál-tatást megváltania. A város felszabadítása előtt a katonai parancsnoknak fizetett census; ez a szabad királyi várossá emeléskor — 1745-ben — megszűnt.¹⁷

Zombor 1749. évi felszabadításakor jelentős érvként esett latba a várostól várható évi 3000.— ft census dominialis.¹⁸

Eszék 1752-ben lett privilegizált mezőváros. Az akkor kapott kiváltságlevél a kamarai és földesúri beneficiumokat (kocsmá, mészárszék, serfőzde, drávai malmok) a városnak adta; évi 7000.— ft census regius fejében, mely évente két részletben volt fizetendő.¹⁹

Pozsega 1766-ban kapott sz. kir. városi kiváltságlevelet, mely évi 800.— ft királyi census fizetéséről intézkedik.²⁰

Az udvari kamara 1777. december 13-i leiratában magáévá tette a magyar kamara állás-pontját a census regius bevezetésével kapcsolatban. Az udvari kamara javasolta, hogy azoknál a városoknál, melyek 100 éve vagy annál régebben nem fizettek census, engedjék el a hátralékot. Olyan városoktól, melyek valamilyen ellenszolgáltatás címén nem kötelesek census fizetni, kötelezvényt kell kérni, hogy az ellenszolgáltatást fenntartják. Olyan városok esetében — mondja az udvari kamara leirata —, melyek a censusot magáncsaládoknak fizetik, megegyezést kell ezekkel a családokkal megkísérlni. Ha ez nem lehetséges, akkor a causarum regalium director jogi úton próbálja meg a censusot visszaszerezni.²¹

Maga az uralkodó 1778. augusztusában foglalkozott a magyar kamara és az udvari kancellária javaslatával. Elrendeli, hogy mielőtt valamilyen intézkedés történék, az udvari kamara és a magyar udvari kancellária üljön össze a javaslat megbeszélésére és az ott kialakult véleményt terjesszék fel. Az udvari kamara és a magyar udvari kancellária közös ülésén hozott határozat lett az alapja a census regius végleges rendezésének.²²

1780. június 8-án kelt a rendelet, mely pontot tett a kérdéssel kapcsolatos tárgyalások végére. A rendelet szerint a szabad királyi és bányavárosok november 1-i hatállyal census regius fizetésére köteleztetnek. Azokban a városokban, ahol eddig census regius kivétel nélkül volt, meg kell állapítani a fizetendő összeget. Az Eszterházy, Erdődy, Illésházy családoknak fizetett census vissza kell követelni, az erre vonatkozó privilegiumokat via juris meg kell semmisíteni. A rendelet a magyar kamara csoportosítása alapján a városokat osztályokba sorolta.²³ Ezzel

¹⁶ HKA Hoffinanz Ungarn, Rote Nr. 772. — 1742. dec. 10. fol. 116—127. — Uo. Rote Nr. 775. 1743. ápr. 23. fol. 308—366. — HKA Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 535. Subd. 1. 17/1779. márc. fol. 186—224. — Mária Terézia személyesen foglalkozott az ügygel. Jóváhagyta a kancellária által javasolt megváltási összeget. Megjegyezte egyúttal, hogy az összeg kifizetése után a census regius emelni kell.

¹⁷ HKA Hoffinanz Ungarn, Rote Nr. 792. 1745. ápr. 12. fol. 212—239. — A privilegium 19. pontja 20,000 ft-ot említ a jus educilli megváltása fejében.

¹⁸ HKA Hoffinanz Ungarn, Rote Nr. 816. 1749. jan. 16. fol. 331. Érdekes, hogy a városnak adott privilegium nem is említi a census regius, ami pedig a felszabadításban komoly szerepet játszott. Ez a tény arra enged következtetni, hogy a census regius erőteljes követelése 1749 második felétől jelentkezik.

¹⁹ HKA Hoffinanz Ungarn, Rote Nr. 837. 1752. nov. 5. fol. 128—129. A város a jus gladii kivételével minden kiváltságot megkapott.

²⁰ HKA Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 508. Subd. 3. fol. 3/köv. 1766. febr. 26. — A census regius a magyar udvari kancellária javaslata alapján állapították meg. A kiváltságlevél előírja, hogy a városnak adósságait meg kell fizetnie.

²¹ HKA Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 531. Subd. 1. 26/1777. dec. fol. 546—565. — Leirat a magyar udvari kancelláriához. A hátralékok javasolt elengedésére nincs adatunk.

²² HKA Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 533. — Subd. 1. 20/1778. aug. fol. 275—356. — Mária Terézia sajátkezű széljegyzete a jegyzőkönyvben.

²³ HKA Camerale Ungarn, Fasc. 26. Rote Nr. 538. — Subd. 1. 248/1780. jún. fol. 497. — Uo. fol. 375. A városok ezek szerint a következő terheket viselik:

a) contributio b) census regius c) országgyűlési taxa.

az intézkedéssel a census regius a contributio és az országgyűlési taxa mellett a városok állandó terhévé vált.

A census regius bevezetésével, illetve felújításával kapcsolatos tárgyalások fényt vetnek azokra a törekvésekre, melyeket a bécsi udvar a magyar szabad királyi városokkal szembeni politikájában követett. Lehetetlen nem látni, hogy a bécsi udvar a XVIII. század második felében különös érdeklődést tanúsított a szabad királyi városok iránt. Különösen jelentkezik ez az érdeklődés az 1764—65. évi országgyűlés után, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a kincstári bevételeket a rendek hozzájárulásával nem lehet jelentősen növelni. A jövedelmek növelésére a szabad királyi városok látszottak alkalmasnak, mert ezekben a király, mint földesúr, az országgyűlés megkérdezése nélkül emelhetette a terheket. Ennek a politikának egyik megnyilvánulása rég elfelejtett és nem fizetett adó, a királyi census újbóli bevezetése. A fentiekből kitűnt, hogy a kamara minden áron arra törekedett, hogy a censust újból bevezesse. Ennek érdekében nem riadt vissza olyan eszközöktől sem, mint a városi kiváltságlevelek félremagyarázása, jogtalan értelmezése. A cél a census regius feltétlen fizettetése volt még akkor is, ha a városi kiváltságlevélben kifejezetten szerepelt a census regius alóli mentesség.

Az új adóterhek bevezetésével, a városoktól várható nagyobb jövedelmekkel kapcsolatos pénzügyi megfontolások játszottak elsősorban szerepet a szabad királyi városok számának növelésében, mivel az újonnan szabad királyi városi rangra emelt városok vonakodás nélkül fizettek.

Hátramaradt még annak a kérdésnek tisztázása, mekkora összeget jelentett a kincstár számára az újonnan bevezetett census regius. Sajnos, nem áll rendelkezésre olyan forrásanyag, mely az összes városok census regius fizetési kötelezettségét ismertetné. A meglévő, a városok nagy részét magábanfoglaló kimutatás²⁴ szerint a census regius évi összege 25,000—30,000 ft között mozgott. Ez az összeg nem nagy és nem is indokolná azokat az erőfeszítéseket, melyeket a bécsi udvar az új adó keresztülvitele érdekében kifejtett. A városoktól beszedett évi összegnél sokkal jelentősebb a census regius hátralékainak — tehát egy új adó visszamenőleges — bezedése, mely 1,000,000 forintra becsülhető, és amely az udvar által a városoktól felvett kölcsönöket és azok kamatait fedezte volna. Ez adja meg az új adó bevezetésének igazi jelentőségét.